

БӨЛІМ: БАЛАБАҚША

Мектепке дейінгі балалардың танымдық құзіреттілігін дамыту

ЖАРИЯЛАНДЫ 19.01.2026	ТІРЕК СӨЗДЕР bilimger, дамытушы орта, зейін, зерттеушілік әрекет, мектепке дейінгі педагогика, ойлау, ойын технологиясы, педагогикалық бақылау, танымдық құзіреттілік	СІЛТЕМЕ https://bilimger.kz/186759/
---------------------------------	---	---

Сағымбаева Жанар Туркестановна

“Успех-GOLD-8” ЖШС

Тәрбиеші

Аннотация

Мақалада мектепке дейінгі жастағы балалардың танымдық құзіреттілігін дамыту мәселесі қазіргі педагогикалық талаптар тұрғысынан қарастырылады. Танымдық құзіреттілік баланың қоршаған ортаны танып-білуге бағытталған қызығушылығы, қабылдау-зейін-есте сақтау-ойлау үдерістерінің бірлігі, мәселені шешуге ұмтылысы және өз әрекетін қарапайым деңгейде жоспарлап, нәтижесін бағалай алуымен сипатталатын кешенді сапа ретінде негізделеді. Балабақша жағдайында бұл құзіреттілікті қалыптастыру ойын, танымдық-зерттеу әрекеті, дамытушы орта және педагогтің кәсіби сүйемелдеуі арқылы жүзеге асады. Мақалада танымдық дамудың мазмұны мен көрсеткіштері, дамытушы ортаны құру қағидалары, күнделікті педагогикалық әдістердің тиімділігі және бақылау-бағалау мәдениетінің рөлі ғылыми-академиялық тілде сипатталады.

Кілт сөздер: танымдық құзіреттілік, мектепке дейінгі педагогика, дамытушы орта, зерттеушілік әрекет, ойын технологиясы, зейін, ойлау, педагогикалық бақылау.

Кіріспе

Мектепке дейінгі кезең — баланың танымдық үдерістері қарқынды дамып, әлем туралы алғашқы жүйелі түсініктері қалыптасатын, «неге?» және «қалай?» сұрақтары арқылы тануға табиғи қажеттілік күшейетін ерекше уақыт. Осы кезеңде баланың білімді меңгеруі дайын ақпаратты жаттаудан гөрі, әрекет арқылы байқап көру, салыстыру,

қателесіп түзету, себеп-салдар байланысын табу сияқты тірі тәжірибемен ұштасады; сондықтан танымдық құзіреттілікті дамыту күн тәртібінің бөлек «сабағы» ғана емес, балабақшадағы барлық ұйымдастырылған және еркін әрекеттердің ортақ нәтижесі ретінде қарастырылғаны дұрыс. Тәрбиеші үшін негізгі міндет — баланың қызығушылығын сөндірмей, оны жүйелі сұрақ қоюға, дәлелдеуге, байқалғанын сөзбен сипаттауға және дербес шешім қабылдауға жеткізетін дамытушы жағдайды күн сайын құра білу.

Танымдық құзіреттіліктің құрылымы және дамудың педагогикалық мәні

Танымдық құзіреттілік мектепке дейінгі жаста баланың «білуге ынтасы» мен «білу тәсілдерінің» бірлігін білдіреді, яғни ол тек ақпарат көлемімен өлшенбейді, керісінше балада байқампаздық, салыстыру, топтастыру, қарапайым қорытынды жасау, өз сұрағын нақтылау, тапсырманы орындаудың ретін ұғыну және жаңа жағдайда бұрынғы тәжірибені қолдану қабілеттерінің қалыптасуымен айқындалады. Бұл құзіреттіліктің маңызды қыры — танымға эмоционалдық қатынас: бала зерттеуге қуана кіріссе, қиындықты табиғи кезең ретінде қабылдаса және нәтижені көруге ынталанса, онда танымдық белсенділік тұрақты әдетке айналады. Педагогикалық тұрғыдан алғанда, танымдық құзіреттілік кейінгі оқу әрекетіне даярлықтың іргелі негізі болып саналады, өйткені зейінді шоғырландыру, нұсқауды түсіну, тапсырманы аяқтау, ойды сөзбен жеткізу сияқты мектепке дейінгі дағдылардың барлығы танымдық әрекеттің сапасына сүйенеді; демек тәрбиеші танымдық дамуды ойынмен ғана шектемей, тілдік қарым-қатынас, қимыл, құрастыру, шығармашылық және тұрмыстық әрекеттермен тұтастыра отырып ұйымдастырғанда ғана нәтиже жүйелі сипат алады.

Дамытушы орта және еркін таңдау арқылы танымдық белсенділікті күшейту

Танымдық құзіреттілікті дамытудың шешуші шарты — баланың өз бетінше әрекеттенуіне мүмкіндік беретін заттық-кеңістіктік орта, өйткені қолжетімді, қауіпсіз әрі вариативті материалдар баланың зерттеу бастамасын оятады және «көріп-білу» тәжірибесін «істеп көру» тәжірибесіне айналдырады. Дамытушы ортаның сапасы оның қымбаттығымен емес, педагогикалық қызметімен өлшенеді: бір материал бірнеше тәсілмен қолданылса, ашық аяқталатын тапсырмаларға негіз болса, салыстыруға, өлшеуге, құрастыруға, реттеуге мүмкіндік берсе, онда балада ойлау әрекеті табиғи түрде белсендіріледі. Тәрбиеші ортаны ұйымдастырғанда оқу мақсаттарын жасырын түрде енгізеді: мысалы, құрастыру бұрышында тұрақтылық пен симметрияны сезіну, табиғат бұрышында бақылау дағдысын қалыптастыру, үстел ойындарында жоспарлау мен ережені ұстану сияқты қабілеттер іске қосылады, ал еркін таңдау мәдениеті сақталғанда бала өз қызығушылығына сай әрекетті таңдап, ұзақтау шоғырлануға үйренеді. Бұл үдерісте педагогтің кәсіби ұстанымы — баланың орнына шешім қабылдамау, бірақ қауіпсіздік пен дамытушы күрделілікті реттеу: тым оңай тапсырма

қызығушылықты төмендетсе, тым қиын тапсырма уәжді әлсіретеді, сондықтан тәрбиеші қолдауды дәл уақытында беріп, материалды кезеңдеп қиындату арқылы танымдық «жақын даму аймағын» жұмысқа қосады.

Ойын және танымдық-зерттеу әрекеті арқылы ойлау операцияларын қалыптастыру

Мектепке дейінгі жаста ойын — танымның табиғи формасы, сондықтан танымдық құзіреттілікті дамытуда ойынды мақсатты педагогикалық құралға айналдыру маңызды: ережелі ойындарда бала зейінін ұстап, салыстырып, шешім қабылдайды; сюжеттік-рөлдік ойындарда әлеуметтік тәжірибені модельдеп, себеп-салдарлық түсіндірмеге келеді; дидактикалық ойындарда жіктеу, тізбектеу, сәйкестендіру сияқты ойлау операциялары нақтыланады. Танымдық-зерттеу әрекеті де қысқа тәжірибелер, бақылаулар және қарапайым болжам айту арқылы ұйымдастырылғанда баланың «дерекке сүйеніп ойлауын» қалыптастырады: бала нәтижені алдын ала болжайды, әрекет жасайды, айырмашылықты байқайды, қорытындыны сөзбен айтуға тырысады, осылайша ойлау мен сөйлеу бір арнада дамиды. Тәрбиеші бұл жерде «дұрыс жауапты» тез беретін тұлға емес, баланың ойлауын ашатын ұйымдастырушы болуы тиіс, яғни сұрақ қою мәдениеті, дәлел сұрау, салыстыруға жетелеу, қателікті жазалау емес, қайта әрекетке түрткі ету тәрізді тәсілдер танымдық тәуелсіздікті арттырады. Сонымен қатар, күнделікті өмірдегі тұрмыстық жағдаяттарды да танымдық міндетке айналдыру тиімді: реттеу, өлшеу, санамалау, себеп түсіндіру, уақыт пен кеңістік бағдарын қолдану сияқты әрекеттер тұрақты қайталанса, балада «оқу үшін ойлау» емес, «өмірді түсіну үшін ойлау» дағдысы қалыптасады.

Педагогикалық бақылау, нәтижені бағалау және отбасы серіктестігі

Танымдық құзіреттілікті дамыту тек әрекетті көп ұйымдастырумен аяқталмайды, ол жүйелі педагогикалық бақылау арқылы дәлденетін және дараланатын үдеріс болуы қажет, өйткені әр баладағы зейіннің тұрақтылығы, есте сақтау тәсілі, сұрақ қою белсенділігі, тапсырманы аяқтау әдеті және ойды сөзбен жеткізу деңгейі бірдей емес. Тәрбиеші бақылауды формалды есеп ретінде емес, баланың даму динамикасын көруге мүмкіндік беретін кәсіби құрал ретінде қолданғанда ғана қолдау дәлдігі артады: бала қандай жағдайда тез үйренеді, қай жерде қиналады, қандай материал оны ұзақ ұстайды, қандай сұрақ оған ойлануға көмектеседі деген деректер педагогикалық шешімге айналады. Бағалау мәдениеті мектепке дейінгі ортада «жақсы-жаман» деп таңбалау емес, баланың әрекетін сипаттау, жетістігін нақтылау, келесі қадамды ұсыну арқылы жүзеге асқаны дұрыс, өйткені дәл осындай кері байланыс баланың өзіндік тиімділік сезімін нығайтып, танымға деген сенімін арттырады. Отбасымен серіктестік те шешуші рөл атқарады: үйдегі қарапайым зерттеу ойындары, бірге оқу, сұраққа сабырмен жауап беру, күнделікті процестерді түсіндіру сияқты дағдылар балабақшадағы жұмыспен үйлескенде танымдық құзіреттілік тұрақты нәтижеге

айналады; демек тәрбиеші ата-анаға тапсырма «жүктемей», нақты әрі жеңіл ұсыныстар арқылы ортақ мақсатқа бағытталған педагогикалық бірізділікті қалыптастыруы қажет.

Қорытынды

Мектепке дейінгі балалардың танымдық құзіреттілігін дамыту — баланың табиғи қызығушылығын сақтай отырып, қабылдау, зейін, есте сақтау, ойлау және тілдік сипаттау қабілеттерін әрекет арқылы жүйелі қалыптастыруды көздейтін кешенді педагогикалық үдеріс. Бұл үдерістің табысты болуы дамытушы ортаның сапасына, ойын мен зерттеушілік әрекеттің мақсатты ұйымдастырылуына, тәрбиешінің сұрақ қою және қолдау көрсету мәдениетіне, сондай-ақ бақылау-бағалаудың сипаттаушы және ынталандырушы тәсілдеріне тікелей байланысты. Тәрбиеші кәсіби тұрғыда ортаны құрып, күрделілікті реттеп, баланың дербестігін қолдаған сайын танымдық құзіреттілік мектепке дейінгі кезеңнің жетекші нәтижесіне айналып, кейінгі оқу әрекетіне берік негіз қалайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты (қолданыстағы редакция). <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031>.
2. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы (қолданыстағы редакция). <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600014235>.
3. Қазақстан Республикасы Үкіметі. Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуды дамыту моделін бекіту туралы (№137 қаулы). <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000137>.
4. Балаларды ерте дамыту институты. Әдістемелік ұсынымдар: мектепке дейінгі ересек жастағы балалардың құрастыру біліктері мен дағдыларын дамыту (PDF). https://irrd.kz/sites/irrd.kz/uploads/docs/metodicheskie_razrabotki/kaz/Methodicheskie_rekomendacii_kaz.pdf.
5. Балаларды ерте дамыту институты. Түрлі жас топтарында ойындарды ұйымдастыру (әдістемелік ұсынымдар, PDF). https://irrd.kz/sites/irrd.kz/uploads/docs/metodicheskie_razrabotki/2022/mr_29092022.pdf.
6. Балаларды ерте дамыту институты. Әдістемелік нұсқаулық (іс-әрекет түрлері: ойын, танымдық-зерттеу, құрастыру және т.б.) (PDF). https://irrd.kz/sites/irrd.kz/uploads/docs/metodicheskie_razrabotki/kaz/48.pdf.
7. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Мектепалды даярлық пен бастауыш сынып сабақтастығы бойынша оқу-әдістемелік ұсынымдар (PDF).

<https://uba.edu.kz/storage/app/media/%D0%9E%D2%9B%D1%83%20%D3%99%D0%B4%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%BA%20%D2%B1%D1%81%D1%8B%D0%BD%D1%8B%D0%BC%D0%B4%D0%B0%D1%80/1%20%D0%9C%D0%A0%20%D0%9C%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D0%BB%D0%B4%D1%8B%20%D0%B4%D0%B0%D1%8F%D1%80%D0%BB%D1%8B%D2%9B%20%D0%BA%D0%B0%D0%B7.pdf>

8. OECD. *Starting Strong VI: Supporting Meaningful Interactions in Early Childhood Education and Care (PDF)*.

https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2021/06/starting-strong-vi_0a304435/f47a06ae-en.pdf

ҚМ АА Күәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.